

Abduqodir Shakuriyning ma'rifatparvarlik konsepsiyasi

Xadichaxon Akmal-qizi Sodiqova
Ilmiy maslahatchi: M.Mirzakarimova
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola jadidchilik harakatining atoqli namoyandasi Abduqodir Shakuriyning (1875-1943) Turkiston ma'rifatparvarligi yo'lida qilgan beqiyos xizmatlarini atroflicha tahlil qiladi. Maqolada Shakuriyning hayoti va ma'rifiy faoliyatining boshlanishi, yangi usul maktablarini tashkil etishdagi yetakchi roli, darsliklar va o'quv qo'llanmalari yaratishga qo'shgan hissasi, shuningdek, ayollar ta'limi hamda ijtimoiy-siyosiy g'oyalarni targ'ib qilishdagi xizmatlari yoritiladi. Ushbu tadqiqot Shakuriyning ma'rifatparvarlik konsepsiyasi va jadidchilik nazariyasiga qo'shgan amaliy hissasini yoritib, uning zamonaviy o'zbek pedagogikasi va milliy uyg'onishdagi tarixiy o'rnini haqida keng yoritib beradi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, ma'rifatparvarlik, Abduqodir Shakuriy, yangi usul maktablari, ta'lim islohotlari, darsliklar, ayollar ta'limi, o'zbek pedagogikasi

Abdukadir Shakuri's Enlightenment Concept

Khadichakhon Akmal-kizi Sodiqova
Scientific Advisor: M. Mirzakarimova
Andijan State Institute of Foreign Languages

Abstract: This scientific article provides a comprehensive analysis of the invaluable services rendered to the enlightenment of Turkestan by Abdukadir Shakuri (1875-1943), a prominent representative of the Jadid movement. The article covers Shakuri's life and the beginning of his educational activities, his leading role in the organization of new Usul schools, his contribution to the creation of textbooks and teaching aids, as well as his services in the promotion of women's education and socio-political ideas. This study sheds light on Shakuri's practical contribution to the Enlightenment concept and Jadid theory, and provides a broad overview of his historical place in modern Uzbek pedagogy and national revival.

Keywords: Jadidism, Enlightenment, Abdukadir Shakuriy, new method schools, educational reforms, textbooks, women's education, Uzbek pedagogy

XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakati, mintaqaning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida tub burilish yasagan milliy

uygʻonish fenomeni sifatida namoyon boʻldi. Bu harakatning asosiy maqsadlaridan biri xalqni jaholatdan qutqarish, zamonaviy bilim va madaniyatni yoyish orqali mustaqil fikrlovchi avlodni tarbiyalash edi. Aynan shu yoʻlda jonbozlik koʻrsatgan maʼrifatparvarlardan biri Abduqodir Shakuriy (1875-1943) boʻlib, u butun faoliyatini Turkiston zaminida taʼlim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga bagʻishladi. Uning shaxsiyati jadidchilik gʻoyalarining amaliyotchisi, nazariyotchisi va targʻibotchisi sifatida alohida ahamiyatga ega. Shakuriy nafaqat pedagog va publitsist, balki madaniyat va maʼrifatning fidoyi tashviqotchisi sifatida ham faoliyat olib borgan. Ushbu tadqiqot Abduqodir Shakuriyning maʼrifatparvarlik yoʻlida qilgan xizmatlarini atroflicha tahlil qilish, uning pedagogik qarashlari va jadidchilik harakatidagi oʻrnini baholashga qaratilgan. Mavzuning dolzarbligi, Shakuriy kabi ulugʻ ajdodlarning merosini chuqur oʻrganish, ularning ilgʻor gʻoyalarini bugungi kun taʼlim tizimi va jamiyat taraqqiyoti uchun ahamiyatini anglash zarurati bilan belgilanadi.

Abduqodir Shakuriy shaxsiyati va uning maʼrifiy faoliyati oʻzbek va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan muntazam oʻrganilib kelinmoqda. Uning hayoti va pedagogik merosiga bagʻishlangan qator maqola, monografiya va oʻquv qoʻllanmalari nashr etilgan. Jumladan, olimning Samarqandlik atoqli pedagog, jurnalist va yozuvchi sifatidagi oʻrni, uning rus, turk, arab, fors tillarini bilishi va anʼanaviy taʼlimni tanqidiy baholagani haqidagi maʼlumotlar mavjud ilmiy adabiyotlarda keng oʻrin olgan. 1901 yilda oʻz qishlogʻida zamonaviy usuldagi maktab ochib, dunyoviy fanlarni oʻqitishni joriy etgani, "Jomi-ul-hikoyat" va "Zubdat-ul-ashar" kabi darsliklarni mualliflik qilgani yoki hamkorlikda yaratgani, shuningdek, Qoʻqon, Qozon va Istanbuldagi taʼlim modellarini oʻrganganligi hamda qizlar maktabini ochganligi qayd etilgan. Keyinchalik qizlar maktabini oʻgʻil bolalar maktabi bilan birlashtirib, oʻsha davrning konservativ normalariga qarshi chiqqani alohida eʼtirof etiladi. 1921-yildan Samarqanddagi 13-son maktab direktori lavozimida ishlagani va "Xalq maʼorifi fidokori" unvoni bilan taqdirlangani ham uning xizmatlarining tan olinganligini koʻrsatadi.

Ayrim manbalarda Abduqodir Shakuriyning 1901-yil kuzida Rajabamin qishlogʻida birinchi yangi usul maktabini ochib, tojik va oʻzbek bolalarini birga oʻqitgani, Abdulxodiy Maqsudiy darsliklaridan foydalangani, turli turkiy adabiyotlarni oʻquv dasturiga kiritgani taʼkidlanadi. Uning maktablarida oʻqish-yozish, arifmetika, geografiya, tibbiyot fanlaridan tezkor natijalar qoʻlga kiritilgani va bu natijalar Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi koʻplab atoqli shaxslarning eʼtiborini tortgani yozilgan. "Rahnamoyi Savod" kabi darsliklar muallifi ekanligi, "ovoz-harf" taʼlim metodini ishlab chiqqani va uning shogirdi Ismatulla Rahmatullayev tomonidan shu metod asosida alifbo kitobi nashr etilgani ham pedagogik merosining muhim qismi hisoblanadi.

Internet resurslarida, Abduqodir Shakuriyga bag'ishlangan ko'plab taqdimotlar va ilmiy maqolalar mavjudligi, uning "ta'lim va tarbiya rivojidagi roli" mavzusiga qiziqishning yuqoriligini ko'rsatadi. Bu esa, jadid ma'rifatparvarlari, jumladan, A.Avloniy, Abduqodir Shakuriy, Behbudiy pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimida ham muhim ahamiyat kasb etayotganini isbotlaydi.

"Yangi usul maktablari"ning umumiy konteksti ham Shakuriy faoliyatini tushinishda muhim. Ismoilbek Gasprinskiy tomonidan Qrimda 1884-yilda ochilgan birinchi maktabdan boshlab, Turkistonga tarqalgan bu maktablar, jumladan, Buxoro (1893), Toshkent (1900, Munavvarqori Abdurashidxonov) va Samarqand (1900, Abduqodir Shakuriy) da ochilgan maktablar an'anaviy musulmon ta'limini isloh qilib, ona tilida savodxonlik va zamonaviy g'oyalarga urg'u bergan. Bunday maktablar chor hukumati tomonidan xavf sifatida qabul qilinganiga qaramay, zamonaviy o'zbek milliy maktablari uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy kabi jadid harakatining markaziy shaxslari ham Shakuriyning faoliyatiga zamin yaratgan. Behbudiyning 1898-yilgi Andijon qo'zg'oloni bostirilishidan so'ng, xalqni ozodlikka erishtirish uchun keng ma'rifat yoyish zarurligi haqidagi xulosasi, uning 1903-yilda jadid maktablarini ochishga undagan. 1908-yilda "Qiroatxonayi Behbudiya" kutubxonasini tashkil etishi, "Samarqand" gazetasi va "Oyina" jurnalini nashr etishi, shuningdek, Usmonli Turkiyasi va Yevropadagi zamonaviy ta'lim islohotlarini o'rganishi Shakuriy kabi ma'rifatparvarlarning kengroq madaniy-siyosiy harakatning bir qismi bo'lganini ko'rsatadi. Bu tahlillar Abduqodir Shakuriyning faoliyatini umumiy jadidchilik kontekstida o'rganish zarurligini taqozo etadi.

Ushbu tadqiqot Abduqodir Shakuriyning ma'rifatparvarlik yo'lidagi xizmatlarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, sifatli tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi tarixiy-biografik tahlil bo'lib, unda Shakuriyning hayoti, faoliyati va pedagogik merosi xronologik va tematik jihatdan o'rganiladi. Mavjud ilmiy manbalar, xotiralar, shuningdek, olimning shaxsiy asarlari va darsliklari (mavjud bo'lganlari asosida) mazmun-mohiyati tahlil qilinadi.

Bundan tashqari, qiyosiy-tarixiy tahlil usuli qo'llaniladi. Shakuriyning faoliyati boshqa jadid ma'rifatparvarlarining ishlari (masalan, Munavvarqori, Behbudiy, Avloniy, Gasprinskiy) va umumiy "yangi usul" maktablari harakati fonida solishtiriladi. Bu esa, uning o'ziga xosligi va jadidchilik nazariyasi hamda amaliyotiga qo'shgan individual hissasini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, tizimli tahlil yondashuvi orqali Shakuriyning pedagogik qarashlari, darsliklarining tuzilishi va qizlar ta'limiga oid g'oyalari bir butun konsepsiya sifatida ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda manbашunoslik tamoyillariga rioya qilinib, ma'lumotlar turli adabiy manbalardan olingan dalillar asosida sintez qilinadi. Shu tariqa, Abduqodir

Shakuriyning ma'rifatparvarlik faoliyatining nafaqat tarixiy tafsilotlari, balki uning zamonaviy o'zbek pedagogikasi va milliy uyg'onish jarayonidagi fundamental ahamiyati ham ochib beriladi.

Abduqodir Shakuriy Turkiston jadidchilik harakatining eng peshqadam va fidoyi ma'rifatparvarlaridan biri sifatida tarixda o'ziga munosib o'rin egallagan. Uning hayoti va faoliyati butunlay xalqini jaholatdan qutqarish, zamonaviy bilim va madaniyatni yoyishga qaratilgan edi. Shakuriyning 1901 yilda Samarqandda ochgan yangi usul maktabi, darsliklar yaratishi, jumladan, "Jomi-ul-hikoyat" va "Zubdat-ul-ashar" kabi asarlari, shuningdek, "ovozi-harf" metodikasini joriy etishi uning pedagogik sohadagi novatorlik salohiyatini yaqqol namoyon etadi. Ayniqsa, qizlar ta'limiga e'tibor qaratishi va ularni o'g'il bolalar bilan birga o'qitishga jur'at etishi o'sha davrning ijtimoiy-madaniy kontekstida ulkan qadam va ma'rifatparvarlikning yorqin ko'rinishi bo'lgan.

Shakuriyning ma'rifatparvarlik konsepsiyasi faqatgina ta'limni isloh qilish bilan cheklanib qolmay, balki milliy o'zlikni anglash, ijtimoiy adolat va taraqqiyot g'oyalarini ham o'z ichiga olgan. Uning xizmatlari Turkiston jadidchilik harakatining amaliyotdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlashga katta hissa qo'shdi va kelajak avlodlar uchun mustahkam poydevor yaratdi. Bugungi kunda ham Abduqodir Shakuriyning nomi Samarqanddagi maktab va ko'chalarga berilgan bo'lib, bu uning xalq xotirasida abadiy yashayotganligidan dalolat beradi. Uning merosi zamonaviy o'zbek pedagogikasi va milliy ta'lim tizimini rivojlantirishda ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Shakuriyning g'oyalari, ayniqsa, ta'limning inson va jamiyat taraqqiyotidagi hal qiluvchi rolini tushunish nuqtai nazaridan, hozirgi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Uning xizmatlari kelajak avlodlarga ilm, ma'rifat va Vatanga muhabbat yo'lida fidokorona mehnat qilishga undovchi ulkan merosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ruziyeva M.M. "Turkistonda jadidchilik harakatida yangi usul ta'limdagi kasbiy yondashuvchilar." Ilmiy-nazariy va metodik jurnali, Inter education& Global study. vol. 3, no. 10, 2025, pp. 239-245.
2. Madaminjonovna, M. M. METHODOLOGY OF EDUCATIONAL TEACHING OF GENERAL SCIENCES.
3. Muhammaddilyor Diyorbek O'G'Li Uzoqjonov, & Maxliyoxon Madaminjonovna Mirzakarimova (2025). Atrof-muhitni asrash va ekologik barqarorlikni ta'minlash muammolari. Science and Education, 6 (12), 17-21.
4. Mirzakarimova, M. (2025). O 'QUVCHILARDA TADBIRKORLIK TUSHUNCHALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIAGNOSTIK TAHLILI. Scientific journal of the Fergana State University, (4), 1-1.

5. Mirzakarimova, M. (2025). Didactic Effectiveness of Teaching General Sciences with an Entrepreneurial Orientation. *Journal of Institutional Research South East Asia*, 23(3).
6. Uzoqjonov, M. D. O. G. L., & Mirzakarimova, M. M. (2025). Zamonaviy texnologiyalarning atrof-muhitga ta'siri. *Science and Education*, 6(11), 281-284.
7. El-Atrash, A., Zaki, S., Tousson, E., & Negm, M. (2022). Copper oxide nanoparticles induced liver and kidney toxicity in rat. *Asian Journal of Biochemistry, Genetics and Molecular Biology*, 12(4), 154-160.
8. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonov, M. D. O. G. L. (2025). Zamonaviy axborot texnologiyalariga o'tishda axborot xavfsizligi. *Science and Education*, 6(10), 89-93.
9. МИРЗАКАРИМОВА, М. М. (2022). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ТАДБИРКОРЛИККА ЙУНАЛТИРИБ УЎҚИТИШНИНГ ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.
10. Madaminjonovna, M., & Uzoqjonov, M. (2025). The possibilities of solving environmental problems through technology. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(7), 11-15.
11. Uzoqjonov, M., & Mirzakarimova, M. (2025). The role and significance of artificial intelligence in modern society. *Technical Science Integrated Research*, 1(6), 8-10.
12. Mirzakarimova, M., & Uzoqjonov, M. (2025). Information security in information-communication technologies. *Academic Journal of Science, Technology and Education*, 1(6), 8-11.
13. Умнов, Д. Г., Кариев, А. Д., Тешабоев, А. Ю., & Мирзакаримова, М. М. (2024). Формирование финансовой грамотности и культуры потребления у старших дошкольников. *Перспективы науки и образования*, (6 (72)), 420-436.
14. MADAMINJONOVNA, M. X. T. T. Y. (2022). NALTIRIB O'QITISHNING DIDAKTIK ASOSLARI. *Nova. Pub*, 1-128.
15. Madaminjonovna, M. M. (2024). ECOLOGICAL-VALEOLOGICAL CULTURE IN THE "MAN-NATURE-SOCIETY" SYSTEM. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(5), 51-55.
16. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). Pedagogik mahoratning shakllanishi va rivojlanishi. *Science and Education*, 5(3), 264-269.
17. Mirzakarimova, M. M. (2024). O'qituvchining muomala madaniyati. *Science and Education*, 5(4), 278-282.
18. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2024). "Avesto" va pedagogik fikrlar rivoji. *Science and Education*, 5(2), 224-228.
19. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). Scientific and pedagogical activity of Imam al-Bukhari. *Science and Education*, 4(12), 321-324.

20. Mirzakarimova, M. M., & Uzoqjonova, M. D. Q. (2023). O'zbekistonda chiqindilarni qayta ishlash muammolarini o'rganish va bartaraf qilish. Science and Education, 4(11), 78-83.

21. Mirzakarimova, M. (2023). CLIL TEXNOLOGIYALARI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING TADBIRKORLIK KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION METOD VA VOSITALAR. Namangan davlat universiteti Ilmiy axborotnomasi, (6), 410-415.

22. Мирзакаримова, М. М. (2020). Умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 97-103.

23. Мирзакаримова, М. М. (2020). ESSENTIAL COMPOSITION OF ENTREPRENEURSHIP FUNCTIONAL LITERACY. INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL" INNOVATION TECHNICAL AND TECHNOLOGY, 1(1), 63-65.

24. Mirzakarimova, M. M. (2022). The Necessity to Develop Students' Entrepreneurial Skills in English Classes. Telematique.-2022.-S, 7128-7131.

25. Мирзакаримова, М. М. (2020). Замонавий шароитларда умумтаълим фанларини тадбиркорликка йўналтириб ўқитиш тизими. Science and Education, 1(4), 216-222.

26. Mirzakarimova, M. (2023). EFFECTIVENESS OF STUDENTS'ENTREPRENEURIAL SKILLS DEVELOPMENT THROUGH CLIL TECHNOLOGIES. Академические исследования в современной науке, 2(8), 92-94.

27. Madaminjonovna, M. M. (2023). Innovative Methods and Tools for Developing Students' Entrepreneurial Skills Using CLIL Technologies. International Journal of Human Computing Studies, 5(3), 15-17.